

РОЗРОБКА МЕТОДИКИ КОНСТАТУВАЛЬНОГО ЕКСПЕРИМЕНТУ ЩОДО ФОРМУВАННЯ У РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ШКОЛЯРІВ УМІНЬ КОРИСТУВАТИСЯ НАОЧНИМИ ЗАСОБАМИ В ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлено методичні основи і результати дослідження з питання щодо визначення ефективності умінь користуватися наочними засобами на уроках трудового навчання. Проведено аналіз результатів та визначено ефективність використання видів наочних засобів на уроках трудового навчання.

Ключові слова: наочні засоби, трудове навчання, загальнотрудові уміння, практична діяльність.

Актуальність проблеми дослідження. Вивчення стану сформованості умінь школярів допоміжної школи користуватися наочними засобами в процесі виконання практичних завдань на уроках праці проводилося з урахуванням стану проблеми дослідження в теорії педагогічної науки і в практиці спеціальних шкіл.

Використання наочності в сучасних умовах організації навчального процесу характеризується здебільшого з огляду на джерела учнівського сприйняття навчального матеріалу (слово вчителя, спостереження об'єктів у природному вигляді чи їх зображень), або шляхом їх пізнання в процесі практичної діяльності.

Щоб сприйняття учнями наочних об'єктів на уроках трудового навчання було більш плідним, змістовним, організованим, необхідно сформувати в них уміння правильно використовувати наочний матеріал. При цьому в молодших школярів складаються певні поняття, формуються образні уявлення, відчуття, розвивається пізнавальна діяльність, спостережливість, уміння правильно виконувати послідовність дій у практичному завданні та порівнювати зроблене зі зразком.

В основу вивчення даної проблеми покладено дослідження в цій сфері Г.М. Дульнєва, Б.І. Пінського, С.Л. Мирського [1; 4; 3]. З літературних джерел та практики роботи спеціальних шкіл відомо, що у навчанні розумово відсталих школярів велике значення має організація наочної опори. Оскільки наочне навчання пов'язує всі форми пізнання і є оптимальною умовою взаємодії наочно-образного і словесно-логічного мислення, інтелекту й емоційно-вольової сфери. За допомогою наочності у учнів формуються технічні поняття і технологічні знання. Відомо, що автори робіт з методики трудового навчання наочні посібники поділяють (С.Л. Мирський, Н. П. Павлова та ін. [2; 3].) на дві групи: з метою формування технічних знань; з метою організації практичної діяльності. До наочних посібників першої групи відносять – натуральні предмети з паперу, пластиліну, текстилю, природні матеріали та їх малюнки. Посібники другої групи відображають послідовність дій, але таких наочних засобів у допоміжних школах, як свідчать наші спостереження, недостатньо.

Метою статті є розробка методичних основ формування у розумово відсталих дітей умінь користуватися наочними засобами на уроках трудового навчання.

Констатувальний експеримент проводився в два етапи за допомогою завдань, спрямованих на виявлення умінь учнів користуватися різними видами наочності та організацію навчального процесу у спеціальній школі для розумово відсталих дітей щодо застосування наочності на уроках трудового навчання.

Метою даного етапу експерименту було визначення рівня сформованості умінь учнів молодших класів самостійно виконувати практичні завдання з використанням різних видів наочності як способу управління практичною діяльністю.

Завданням експерименту було:

- 1) Дослідити стан умінь учнів молодших класів допоміжної школи користуватися різними видами наочності в процесі виконання практичних завдань на уроках трудового навчання;
- 2) Виявити особливості формування у розумово відсталих школярів знань та умінь користування на уроках трудового навчання наочністю, як засобом управління практичною діяльністю у процесі виготовлення виробів.

На першому етапі було досліджено стан організації навчального процесу в молодших класах на уроках трудового навчання.

На цьому етапі було проведено аналіз особливостей практичного використання наочних засобів на уроках трудового навчання в 1-3 класах в умовах допоміжної школи. Аналіз уроків з трудового навчання свідчить, що при роботі з розумово відсталими школярами використовуються різні види наочності.

Спостереження уроків трудового навчання в допоміжній школі свідчить, що траплялися випадки, коли вчителі, демонструючи натуральний предмет, виділяли його істотні властивості, перераховували низку схожих предметів і називали їх спільним ім'ям, але не доводили до свідомості дітей принцип узагальнення, бо помилково вважали, що діти зрозуміють його самі.

Аналіз практики дає підстави стверджувати, що в молодших класах в процесі навчання здебільшого використовується один з видів наочності – картина (малюнки). Хоча цей вид наочності не створює такий яскравий образ предмета та уявлення про нього, як натуральна наочність. На уроках праці використовується і графічна наочність, яка сприяє розвитку в учнів абстрактного мислення, оскільки цей вид наочності відображають реальну дійсність в умовно-узагальненому вигляді. Однак, графічна наочність не викликала інтересу у розумово відсталих учнів молодших класів.

Спостереження навчального процесу на уроках праці в допоміжній школі показали, що корекційній спрямованості навчання учнів приділяється недостатня увага. Зокрема, не використовується прийом порівняння. Кожне подальше практичне завдання пояснюється дітям без порівняння його з попереднім завданням. Не завжди акцентується увага школярів на спільних і відмінних ознаках деталей, виробів тощо. У більшості випадків школярів не навчають контролювати свої дії, аналізувати їх, не вимагають визначити правильність виконання завдання, знаходити недоліки. Найчастіше вчитель сам оцінює виконану роботу, не завжди аргументуючи свою оцінку.

Аналіз уроків трудового навчання свідчить про те, що рідко використовується спільний аналіз процесу виконання завдань. Або вчитель сам аналізує завдання, або це роблять учні за готовим зразком чи за письмовою інструкцією. У першому випадку школярі залишаються пасивними, а найголовніше, найістотніше залишається поза їх увагою; у другому випадку школярі припускаються помилок, не роблять детального і послідовного аналізу. Такий підхід спостерігається незалежно від року навчання учнів і виду практичного завдання.

В практиці навчання розумово відсталих школярів недостатньо використовують посібники, що відображають розгорнений план виготовлення виробу, а саме інструкційних і предметних технологічних карт. Наочні посібники цієї групи часто не відповідають, а ні методичним, а ні педагогічним вимогам. Прообразом інструктивно-технологічної карти була технологічна карта, характерною ознакою якої є чітке визначення послідовності раніше перевірених та обґрунтованих трудових дій. Побудова змісту навчальних технологічних карт на такій основі може сприяти формуванню умінь в учнів планувати процес майбутньої роботи. Технологічна карта, що використовується на уроках трудового навчання, – це, водночас, і форма технологічної документації.

Технологічні карти, що використовуються на уроках праці у 1-3 класах, залежно від поставлених завдань, в одних випадках містять докладний виклад усього технологічного процесу виробу (у вигляді малюнків та схематичних зображень), у інших – тільки графічні зображення окремих операцій або вказівки до роботи і дані для здійснення контролю. Як правило, це таблиці, у змісті яких подано загальний вигляд запропонованого виробу, матеріали, інструменти та пристосування, графічні зображення послідовності виготовлення виробу з короткими вказівками щодо процесу виготовлення.

Результати спостережень свідчать про те, що письмовою інструкцією учні користуються тільки в тому випадку, коли навчилися не просто читати, а й розуміти прочитане, коли знають, що нумерація в інструкції вказує на послідовність дій. Уміння керуватися наочною інструкцією формується в учнів у процесі її характеристики й аналізу.

На уроках трудового навчання в допоміжній школі не використовуються достатньо мірою і письмові інструкції як засіб керівництва під час самостійного виконання трудових завдань і як метод розвитку усвідомленості процесу праці.

Розумово відсталі учні приступають до виконання завдання без попереднього орієнтування в ньому, без аналізу інструкції, без продумування послідовності дій, без вибору засобів і без мобілізації необхідних знань. Вони успішніше виконують практичні завдання, керуючись усною інструкцією. Це можна пояснити тим, що вчителі зазвичай пропонують дітям виконати певне завдання в усній формі.

З аналізу уроків видно, що учні допоміжної школи постійно зазнають труднощів під час виконання практичного завдання саме тоді, коли їм доводиться орієнтуватися в завданні за будь-якою інструкцією, контролювати хід роботи, виправляти недоліки. Таким чином, навіть досвідченому вчителю не завжди вдається методично правильно використовувати на уроці наочні засоби.

Аналіз уроків трудового навчання показує, що розумово відсталі учні молодших класів через недорозвинення аналітико-синтетичної діяльності не можуть самостійно користуватися предметною картою. Предметна карта не зацікавляє дітей. Вони не розуміють, що на ній вказано послідовність виконання операцій. Вони не можуть зосередитися на розгляданні таблиць, що показують певний ступінь готовності деталі, предмета. Більшість учнів не дотримується логічного порядку при розстановці окремих таблиць, що відображають технологію виготовлення виробу.

Розумово відсталі школярі по-різному поведуться під час практичної роботи. Одні самостійно звертаються до технологічної карти і знаходять у ній підказку, інші шукають у ній відповідь і не знаходять, деякі, а таких більшість, не дивляться на карту і не помічають своїх помилок, вони навіть і не намагаються самостійно розглядати окремі таблиці технологічної карти, що показують послідовність роботи, тому що спочатку потрібно виконати всю роботу подумки, а потім зробити практично.

Встановлено, що зразок, модель виробу чи технічний рисунок не можуть бути опорою для організації практичної діяльності розумово відсталого школяра, якщо з ним не проведено попереднього аналізу всього виробу та його окремих деталей.

Результати дослідження дали підстави визначити також певні особливості діяльності розумово відсталих дітей, а саме: що вони пасивні, не надто схильні до розумових зусиль, не завжди цікавляться, з чого і як зроблено показаний предмет, як його можна виготовити і т.п. Навіть самостійні дії з предметами не завжди мають для учнів істотного пізнавального значення.

Сучасні вимоги до трудового навчання школярів передбачають необхідність не тільки формувати у них практичні вміння, а й здійснювати психологічну підготовку до праці, виховувати потребу працювати, старанність і наполегливість у роботі, розвивати самостійність, ініціативу, уміння планувати й організовувати трудову діяльність, аналізувати її результати. Особлива роль у вирішенні цих завдань належить початковій школі. Однак вчителі початкових класів допоміжної школи на уроках трудового навчання основну увагу приділяють виробленню трудових умінь. Учні пропонуються переважно практичні завдання на відтворення запропонованого зразка, а завдання корекції розумової діяльності учнів часто не береться до уваги і залишається невирішеним.

Проведений аналіз навчального процесу показав, що на уроках трудового навчання найчастіше вчать виготовляти конкретний виріб, детально показуючи і роз'яснюючи способи роботи, не піклуючись при цьому про їх усвідомлення і не даючи осмислити їх дітям самостійно. При цьому значну частину роботи учні виконують за шаблоном, під диктування вчителя, із заздалегідь вирізаних педагогом деталей або розмічених заготовок.

Відомо, що на виготовлення багатьох виробів потрібно значно більше часу, ніж один-два уроки, проте для розвитку дитини важливо засвоїти весь технологічний процес, пропрацювати й осмислити його. У школярів у віці 7-8 років, як правило, спостерігається значне відставання в розвитку трудових умінь: вони все роблять незграбно, неохайно, невміло. Учителі умисно знижують складність завдань, насамперед у їх практичній частині: частіше, ніж це необхідно, використовують шаблони, роздають готові деталі. Виготовлення виробу стає самоціллю, хоча слід виходити з прямо протилежних позицій: дитину потрібно навчити самостійно виконувати всі доступні їй практичні операції; більшого значення має набути процес осмислення роботи на фоні її якісного виконання.

У процесі аналізу уроків трудового навчання молодших школярів з вадами інтелектуального розвитку виявлено істотні недоліки. Найчастіше основним завданням при їх навчанні праці стає виготовлення якого-небудь виробу (предмета). Таке навчання, концентруючи зусилля дитини на отримання готового продукту, гальмує формування конкретних умінь та навичок організації і планування навчальної діяльності.

Трудове навчання часто і на сьогодні набуває ремісничого характеру, оскільки дітей навчають головним чином робити річ, у процесі її виготовлення основна увага приділяється розвитку окремих трудових умінь, прийомів роботи для виконання цього виробу. При цьому недостатня увага звертається на формування умінь, на організацію планування майбутньої трудової діяльності.

Взаємозв'язок уроків трудового навчання з іншими предметами якщо й існує, то зазвичай у плані виготовлення на уроках праці матеріалу для проведення інших предметів (матеріал для рахування на уроках математики, наочні посібники тощо).

У більшості випадків на уроках трудового навчання відсутнє естетичне виховання, хоча відомо, що на цих уроках діти мають відчувати радість праці, переживати задоволення від того, що вони дізналися щось нове, навчилися виготовляти і самі робити цікаві речі, що вони вміють працювати охайно, у швидкому темпі тощо.

Методи і прийоми роботи на уроках украй одноманітні; заняття недостатньо оснащуються наочним матеріалом. Як правило, зразки виготовлюваних виробів відсутні, як немає і демонстрації прийомів роботи; навчання ведеться головним чином з використанням словесних методів.

Облік та оцінка роботи майже відсутній в планах уроків або здійснюються вчителем у вигляді виставлення балу без розгорнутих коментарів, що в роботі учня зроблено добре, правильно, а що потрібно ще відпрацювати, чого ще потрібно навчитися. Дітей не привчають самостійно оцінювати свою роботу.

Другий етап дослідження полягав у з'ясуванні ступеня сформованості умінь користуватися наочністю при виконанні практичних завдань залежно від виду наочності (натуральний предмет, зразок, малюнок, інструкційна карта).

Аналіз змісту наявних програм з трудового навчання показав, що в кожній з них ставиться мета навчити розумово відсталих школярів певного набору технологічних операцій відповідно до рівня їх психофізіологічного розвитку.

Аналіз методики і програм з трудового навчання для початкових класів показав, що трудові вміння в них з 1 по 3 клас подано достатньо повно, з урахуванням вікових особливостей учнів. У програмі передбачено формування в молодших школярів широкого кола умінь: правильне користування інструментами, дотримання правил безпеки праці, організація робочого місця, планування роботи тощо.

Відомо, що вміння – це проміжна форма діяльності, перехідний місток між дією і навичкою. У ході застосування вмінь свідомість спрямована на кінцеве завдання виконуваного способу діяльності і на контроль за послідовністю складових операцій. Систематичне використання вмінь веде до автоматизації послідовного виконання окремих дій.

Орієнтування в завданні включає проведення аналізу об'єкта й необхідних для його виготовлення умов. Програми з трудового навчання чітко визначають орієнтири, спираючись на які учні 1-3 класів повинні виконувати об'єкти: це зразки виробів, натуральні предмети й іграшки, муляжі, чучела, малюнки, технічні рисунки.

На другому етапі констатувального експерименту ставилися такі завдання: виявити рівень володіння організаційними, технологічними, контрольними та оцінними вміннями; визначити рівень сформованості трудових умінь школярів виконувати практичні завдання за наочною опорою.

Ступінь володіння учнями із ЗПР, розумово відсталими школярами, дітьми, що нормально розвиваються, основними загальнотрудовими вміннями виявлявся в ході спостереження за їх діяльністю, шляхом аналізу результатів діяльності, а також за результатами індивідуального обстеження.

Володіння цими вміннями виявляється в практичній діяльності, тому з метою виявлення ступеня їх сформованості в молодших школярів їм запропоновано роботи з таких розділів програми з трудового навчання: "Робота з папером", "Робота з пластиліном" та з природним матеріалом.

Спостерігаючи за роботою дітей і вивчаючи результати їх діяльності, ми також враховували ступінь самостійності учнів відповідно до критеріїв оцінки, кожна з яких характеризує рівень сформованості загальнотрудових умінь (виконує роботу самостійно, з незначною допомогою, не справляється із завданням). У ході виконання учнями практичних завдань ми спостерігали за їх діяльністю, поведінкою, емоційними проявами, умінням самостійно долати труднощі.

При виникненні ускладнень надавалася спеціально передбачена допомога: школярам пропонувалося ще подумати над розв'язанням важкого завдання і продовжити самостійний пошук; організаційна функція вчителя була спрямована на стимуляцію до дії ("Постарайся зробити, у тебе обов'язково все вийде" і т. д.).

У ході експерименту учням пропонувалися спеціально підготовлені практичні роботи (вироби).

1. Аплікація "Крокодил". Зміст і методика:

1) Учневі пропонується зразок зображення, складеного з окремих деталей. У кожного учня є фон-основа прямокутної форми розміром 10x17 см з кольорового картону блакитного кольору і деталі аплікації зеленого кольору.

2) Формулювання завдання: "Розглянь зразок і розклади деталі цієї аплікації на фоні за зразком, визнач місце наклеювання кожної деталі. Приклей деталі аплікації: наклей око і бант крокодила на основу з кольорового картону, щоб вийшла картинка, як на зразку".

2. Виріб "Черепашка" з пластиліну і шаралупи горіха. Зміст і методика:

1) Учневі пропонується технологічна карта, опис процесу виготовлення черепахи з пластиліну.

2) Формулювання завдання: "Розглянь зразок і виліпи з пластиліну" такий саме. Роздивись матеріал.

3. Об'ємна іграшка "Зайчик". Зміст і методика:

1) Учневі пропонуються широкі смужки (шириною 4 см) і вузькі смужки (шириною 1,5 см) з кольорового паперу.

2) Формулювання завдання: "Роздивись зразок, матеріали і зроби такий виріб". Крім того, давалися вироби, які потрібно було виготовити за малюнками, схемами та інструкційними картами.

Отже у дослідженні основним визначався експериментальний метод, який полягав у розв'язанні учнями спеціально розроблених практичних завдань з урахуванням вимог змісту програми з трудового навчання для розумово відсталих дітей 1-3 класів. Наочні засоби (предмети, зразки, малюнки, схеми, інструкційні карти) підбирались з урахуванням існуючих методичних рекомендацій для навчання учнів з вадами інтелектуального розвитку (Н.П. Павлова, К.М. Турчинська, О.П. Хохліна та ін.). Таким чином, сукупність виконаних завдань дозволила отримати необхідні відомості про стан сформованості умінь керуватися наочною в розумово відсталих учнів, школярів із ЗПР та дітей, що нормально розвиваються, і на цій основі виявити особливості умінь розумово відсталих учнів працювати за різними наочними посібниками.

Порівняльний аналіз особливостей сприймання розумово відсталих учнів, дітей із ЗПР, та учнів з нормальним розумовим розвитком, показав істотні відмінності, які характеризують рівень сформованості умінь організувати діяльність, приймати й утримувати мету, планувати наочно-практичну діяльність, контролювати й оцінювати етапи її виконання.

Аналіз результатів констатувального етапу експерименту свідчить про те, що цілеспрямованому формуванню умінь користуватися різними видами наочності на заняттях не приділяється належної уваги.

Невміння молодших школярів із вадами інтелектуального розвитку планувати, організувати, контролювати й оцінювати трудову діяльність значно ускладнює формування в них умінь керуватися різними видами наочності у практичній діяльності.

Мотивом трудової діяльності розумово відсталих учнів є швидке отримання результату діяльності (мотив, що направлений на кінцевий результат, не завжди збігається з метою діяльності). Молодші розумово відсталі школярі організовують трудову діяльність на недостатньому рівні: вони не складають плану майбутньої роботи, не виділяють загальних способів дії при виконанні трудового завдання, а керуються переважно способом проб і помилок.

Таким чином, в процесі виконання трудових завдань одного і того ж типу ці учні часто припускаються помилок, не можуть актуалізувати наявні знання і перенести їх у нові, навіть близькі умови виготовлення виробу. Тільки під керівництвом учителя молодших класів допоміжної школи можуть скласти план роботи і діяти згідно з ним. Під час самостійного планування діяльності вони часто пропускають

окремі етапи, що призводить до спотворення виробу. Учні краще виконували завдання невербального характеру, які не передбачали словесного звіту. Відсутність контролю як у процесі виконання завдання, так і при отриманні підсумкового результату викликало помилкові дії школярів. Після вказівки вчителя щодо допущених помилок вони виправляли їх за умови, якщо знаходилися на попередньому етапі виконання трудового завдання.

Використані джерела

1. Дульнев Г.М. Основы трудового обучения во вспомогательной школе / Г. М. Дульнев. – М.: Педагогика, 1969. – 215 с.
2. Мирский С.Л. Формирование знаний учащихся вспомогательной школы на уроках труда / С.Л. Мирский. – М.: Просвещение, 1992. – 125 с.
3. Павлова Н. П. Трудовое обучение в 1-3 классах вспомогательной школы / Н.П. Павлова. – М.: Просвещение, 1988. – 175 с.
4. Пинский Б. И. Психология трудовой деятельности учащихся вспомогательной школы / Б.И. Пинский. – М.: Просвещение, 1969.
5. Мерсіянова Г.М. Основні теоретичні засоби методики трудового навчання розумово відсталих школярів / Г.М. Мерсіянова. – К науковий світ, 2009 – 180 с.

Ibragimova A.

DEVELOPMENT OF THE METHOD OF ASCERTAINING EXPERIMENT ON FORMING THE SKILLS OF USING VISUAL AIDS IN PRACTICAL TRAINING OF MENTALLY RETARDED SCHOOL STUDENTS

The article describes methodological bases and results of research on determining the effectiveness of the ability to use visual aids in labour training lessons. The results are analyzed and the efficiency of the use of visual aids in labour training lessons is determined.

Key words: *visual aids, labour activity, general labour skills, practical activity.*

Стаття надійшла до редакції 25.02.13

